

XVI ԴԱՐԻ ՌԵՖՈՐՄԱՑԻԱՅԻ ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Հայկարամ Հակոբյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

ՀՀ, Երևան, Մարշալ Բաղդամյան 24/4

Էլ. հասցե՝ haykaramhakobyan@mail.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 14.12.2020, գրախոսվել է 10.03.2021,

ընդունվել է տպագրության 15.10.2021

DOI: 10.53548/03208117-2021.3-73

Ներածություն

Տասնվեցերորդ դարի Ռեֆորմացիան¹ վճռորոշ իրադարձություն էր Եվրոպայի համար: Այդ առումով կարևորվում է այն հանգամանքը, թե պատմական ինչ զարգացումների հետևանքն էր այն, և հաճախ շեշտադրվող՝ Կաթոլիկ եկեղեցու ներքին խնդիրներից զատ, արտաքին ինչ գործոններ նպաստեցին դրան: Ռեֆորմացիան Կաթոլիկ եկեղեցին բարեփոխելու նպատակով սկսված շարժում էր, որը մի շարք կրոնադավանական ուղղությունների սկզբնավորման պատճառ դարձավ: Այդ շարժման հետևանք կարելի է համարել այն, որ Կաթոլիկ եկեղեցին կորցրեց իր մենաշնորհատիրությունը: Ռեֆորմացիան կարելի է արտահայտել որպես «մարմնավորված երազանք, հույսի առարկա ու արտահայտություն և հասարակության գրեթե բոլոր հատվածներում վերարձագանքվող կարգախոսների միավորում»²:

Մինչև Ռեֆորմացիան Եվրոպայում հասարակությունը մի ընդհանրություն էր, և ազգայնական անջրպետներ չէին զգացվում: Տարբեր էին լեզուները, բայց այդ հանգամանքը էական նշանակություն չուներ: Այդ պատճառով էլ, օրինակ՝ Հաբսբուրգները³ կառավարում էին Իսպանիայում և միաժամանակ Ավստրիայում: Միջնադարում ապրող մարդկանց համար

¹ Ռեֆորմացիա՝ ծագում է լատիներեն reformatio բառից, որը նշանակում է՝ ուղղում, վերանորոգում, վերականգնում:

² Bardy, Tracy 1995, 1.

³ Անունն առաջացել է Հաբսբուրգ կամ Հաբիխսբուրգ դոյակի անվանումից, որը կառուցվել է 1028 թ. Աարե գետի ափին՝ Հոենոսի հետ միացման վայրից ոչ շատ հեռու (Լեո 1985, 558):

կարևորագույն հանգամանքը քրիստոնյա լինելն էր: Կաթոլիկ եկեղեցին հասարակության կենտրոնում էր⁴: Եկեղեցին ղեկավարում էր կրթությունը, ուներ իր սեփական բազմաշերտ համակարգը և հաստատում էր հիմնական բարոյական սկզբունքները, որոնցով առաջնորդվում էր ողջ հասարակությունը: Եկեղեցին՝ որպես պահապան հավիտենական ճշմարտության, միջնորդի դեր էր կատարում հավատավոր մարդկանց փրկության համար:

Ռեֆորմացիայի ներքին պատճառները

Ամբողջ միջնադարում Կաթոլիկ եկեղեցին մեծ դեր է խաղացել Եվրոպայի հասարակական կյանքում, սակայն ժամանակի ընթացքում սկսել էր շեղվել իր հիմնական առաքելությունից: Այն դարձել էր ամենամեծ ավատատերերից⁵ մեկը, որի տարածքները Արևմտյան Եվրոպայի որոշ երկրներում, օրինակ՝ Գերմանիայում, կազմում էին ընդհանուր օգտագործման հողատարածքների մինչև 1/4 մասը⁶: Կաթոլիկ եկեղեցուն պատկանող տարածքներում կիրառում էին նույն ճորտատիրական կարգերը, որոնք կիրառում էին այլ ավատատերեր: Այդ տարածքների նկատմամբ նկրտումներ ունեին ինչպես ազնվականները, այնպես էլ այդ հողերի վրա տքնող գյուղացիները:

Հռոմի պապի իշխանությունը աշխարհականացվել և վերածվել էր եսասեր բռնատիրության, որի լուծը գնալով դառնում էր ավելի ու ավելի անտանելի⁷: Պապականության վարկն ընկավ հատկապես 1492-1521 թթ. ընթացքում: Ալեքսանդր VII-ը հայտնի էր իր բազում անարդար գործերով, Հուլիոս II-ն ավելի շուտ քաղաքական և ռազմական գործիչ էր, քան հոգևոր հոտի հովիվ, իսկ Լևոն X-ն ավելի շատ հետաքրքրված էր դիցաբանական գրականությամբ և արվեստի վերածնունդով, քան կրոնով: Լևոնի մասին ասվում է, որ նա նույնիսկ կասկածում էր Ավետարանի պատմության ճշմարտացի լինելուն: Կաթոլիկ հոգևորականների կյանքը հասարակության մեջ դժգոհություն էր հարուցում⁸: Համաձայն ավանդական պատ-

⁴ Charles, Mircea 1987, 245.

⁵ Ծագել է միջին լատիներենի *feudum* բառից և փոխանցվել հին գերմաներենին, նշանակում է՝ հողատեր, կալվածատեր ազնվական (Գրիգորյան 1982, 111):

⁶ Տե՛ս Бэрдь 1987, 73:

⁷ Տե՛ս Schaff 1888, 7:

⁸ Տե՛ս Валентинович 2012, 22:

մագրության՝ «անբարոյականությունն ու ֆինանսական ազահությունն էին կարևոր գործոնները, որոնք պատճառ դարձան, որ սկսվեր 1517 թ. Ռեֆորմացիան»⁹: Կղերականության մեջ տարածվել էին տգիտությունն ու այլասերությունը¹⁰, վանականներին ու քահանաներին նախատում էին հարստություն դիզելու և ինդուլգենցիաների¹¹ վաճառքի համար:

Սկզբնական իմաստով ինդուլգենցիան կամ «ներման թուղթը» համարվում էր մեղավոր մարդուն եկեղեցու կողմից նշանակված ապաշխարանքի կրճատումը կամ թեթևացումը: Այդ թղթում նշվում էին այն օրերն ու տարիները, որոնց ընթացքում գործում էր տրված ներումը: Միջնադարում ինդուլգենցիա ստանալու եղանակներից էին ֆինանսական կամ գործնական մասնակցությունը հասարակական որոշակի գործերի: Այդ եղանակով Եվրոպայում կառուցվեցին բազում հիվանդանոցներ, տաճարներ, համալսարաններ, կամուրջներ և ճանապարհներ¹²: Այդ վարդապետության հիմքում ընկած էին քրիստոնյաների համերաշխությունը և Քրիստոսի խորհրդավոր մարմնի մի մասնիկը կազմելու գաղափարը: Ինդուլգենցիայի սկզբնական նպատակն այն էր, որ մեղք գործած հավատացյալները բարի գործերի կամ դրամական փոխհատուցման միջոցով արժանանային սրբերի աղոթքներին:

Սակայն «ներման թղթերի» հիմնական իմաստը կարճ ժամանակ անց խեղաթյուրվում է և դառնում հավատացյալներին շահագործելու միջոց: Կաթոլիկ հոգևորականները ինդուլգենցիաները վաճառում էին մահացած մարդկանց հարազատներին՝ խոստանալով, որ տվյալ անձի այն մեղքերը, որոնց համար նա չի ապաշխարել, թողնված կլինեն այս աշխարհում, և նա դրանց համար այլևս չի տանջվի քավարանում¹³: Ժողովրդին այդ կերպով կեղեքելու մեծագույն դրվագը պատահեց, երբ 1505 թ. Հուլիոս Բ պապը նախաձեռնեց Ս. Պետրոս տաճարի շինարարությունը: Այդ առիթով նա 1507 թ. հռչակեց մեղքերի «Հոբելյանական ներում» և հոգևորականներին իրավունք տվեց մեղքերից ազատ հռչակելու բոլոր նրանց, ովքեր ներման վկայականների համար մեծ գումարներ կվճա-

⁹ Douglas 1974, 2.

¹⁰ Տե՛ս Hillebrand 1996, 836, Գլնճյան 2015, 34:

¹¹ Առաջացել է լատիներեն *indulgere* բայից, որը նշանակում է ներողամտություն ցուցաբերել, հանդուրժել:

¹² Տե՛ս Рычков 2011, 135:

¹³ Տե՛ս Огицкий 1999, 90:

րեին¹⁴: Այդպես շահագործվում էր ժողովուրդը, և մեծանում էր դժգոհությունը եկեղեցու նկատմամբ:

Դժգոհության մեկ այլ առիթ դարձավ ինկվիզիցիան¹⁵, այսպես կոչված, հավատաքննությունը: Եզրույթը լայն տարածում ուներ նաև ավելի հին ժամանակներում, երբ Կաթոլիկ եկեղեցին դեռ չէր հիմնել այդպիսի դատարաններ: Այդպես էին անվանում այն գործերի պարզաբանումը, որոնց ընթացքում հարցաքննում և տանջանքների էին ենթարկում հարցաքննվողին: Օրինակ՝ Իսպանիայում ինկվիզիցիան կատարվում էր հռոմեացիների օրինակով՝ «նույն կերպ էին քննվում գործերը և օգտագործվում էին նույն մեթոդները»¹⁶: Ինկվիզիցիան Հռոմեակաթոլիկ եկեղեցու կողմից օգտագործվող դատի մի ձև էր հերետիկոսությունները ճնշելու և արմատախիլ անելու համար: Կաթոլիկ հոգևորականները տանջաքննում էին նաև նրանց, ովքեր կախարդության և հոգեկանչության մեջ էին մեղադրվում¹⁷: Ինկվիզիցիայի առաջին դատարանը ստեղծվել է 1233 թ. Տոլուզում¹⁸: Այդ շարժումն արագ տարածվում է, և 5 տարի անց այդպիսի դատարաններ են բացվում Արագոնում, Գերմանիայում, Հոլանդիայում, Իսպանիայում, Պորտուգալիայում և Ֆրանսիայում:

Ինկվիզիցիան եկեղեցական երևույթ էր, և դրա դատավորները երբեք չէին համարվում թագավորական պաշտոնյաներ, այլ անվանվում էին առաքելական հավատաքննիչներ: Աշխարհիկ պաշտոնյաները գործում էին միայն այն ժամանակ, երբ արդեն վճիռը կայացվում էր: Դատից հետո մեղավոր ճանաչվածներին կապում էին, ուղարկում զնդան, իսկ մի քանի ժամ անց բերում մահապատժի վայրը: Կաթոլիկներին խեղդում էին և միայն դրանից հետո այրում, իսկ ոչ կաթոլիկներին՝ այրում կենդանի վիճակում¹⁹: Անշուշտ, շատ դեպքերում ինկվիզիցիան մարդկանց վախի արձագանքն էր և աֆեկտի ազդեցության տակ կատարվող գործողություն: Ուշ միջնադարում ոչ թե հավատաքննիչներն էին վախեցնում վիուկների մասին պատմություններով, այլ գուշակությամբ և այլ երևույթներով զբաղվող անձինք իրենք էին հայտնում իրենց ծառայությունների մասին: Բայց,

¹⁴ Տե՛ս Գլենյան 2015, 36:

¹⁵ Լատիներեն՝ inquisition. նշանակում է հետաքննություն, հետախուզություն (Esmain 2000, 85).

¹⁶ Григулевич 2006, 18.

¹⁷ Տե՛ս Бориэль 2010, 101:

¹⁸ Տե՛ս Скотт 2002, 93:

¹⁹ Տե՛ս Чубарьян 2004, 52:

մյուս կողմից էլ, թե՛ հոգևորական և թե՛ աշխարհիկ շատ կաթոլիկներ դիտմամբ սկսում էին կախարդներ, վիուկներ և հերետիկոսներ փնտրել նրանց մեջ, որոնց համարում էին իրենց հակառակորդը կամ թշնամին՝ հավատաքննության ահավոր դատարանին ենթարկելու համար: Այդպիսով, մահվան էին դատապարտվում բազմաթիվ անմեղ հավատացյալներ, իսկ քրիստոնեությունը մարդկանց աչքերում դադարում էր սիրո կրոն լինելուց:

Ռեֆորմացիայի արտաքին պատճառները

Եկեղեցու պատմության տեսակետից նայելիս վերոնշյալ փաստերը կարելի է անվանել XVI դ. Ռեֆորմացիայի ներքին պատճառներ, որոնք հանգեցնում էին Եկեղեցին ներսից պառակտելուն: Բայց կային նաև Ռեֆորմացիայի արտաքին պատճառներ, որոնք էլ նման ուժգնություն հաղորդեցին այդ շարժմանը: Դրանց մասին հայ գիտական գրականության մեջ կամ չեն նշվում, կամ բերվում են առանձին պատճառներ²⁰: Հենց արտաքին նախադրյալներն էին, որ Եկեղեցու ներսում եղած կայծը հրդեհի վերածեցին և տարածեցին հասարակության գրեթե բոլոր ոլորտներում: Ռեֆորմացիան սկսվեց այն ժամանակ, երբ աշխարհը կտրուկ փոփոխությունների էր ենթարկվում: Պապական համընդհանուր իշխանական նկրտումների դեմ բարձրանում էր եվրոպական ազգերի ընդհանրությունը²¹: Ազգային պետությունների ի հայտ գալը այդ ժամանակի քաղաքականապես ամենաակնհայտ հատկանիշն էր²²:

Թագավորական ուժերը իշխանությամբ պետություններում Կաթոլիկ եկեղեցին գործում էր իր սահմանափակված հավակնություններով: Օրինակ, Գերմանիայում, որտեղ երկար ժամանակ առկա էր կարծեցյալ կենտրոնական իշխանություն, պապական կուրիան²³ հնարավորություն ուներ երկիրը ղեկավարելու սեփական կալվածքների նման: Գերմանիայում XV դ. ընթացքում կենտրոնական իշխանությունը այդպես էլ հաջողության չհասավ: Երկրի ներսում պայքար էր ընթանում իշխանների և քաղաքների միջև, ցածր ազնվականությունը հիմնականում զբաղված էր ճանապարհա-

²⁰ Տե՛ս օրինակ՝ Նիոյան 1983, 654-655, Գլնճյան 2015, Ռոզենտալի 1975, 366, Նիկողոսյան 2013, 31-142:

²¹ Տե՛ս Mitchell, Hinsdon 2013, 283:

²² Տե՛ս Hillebrand 1996, 830:

²³ Վարչական հիմնարկների ամբողջություն (Ղարիբյան 1968, 424):

յին ավազակությամբ, իսկ գյուղացիությունը գտնվում էր ճորտի կարգավիճակում: Գերմանիայում իրադրությունը կարգավորվեց միայն երկրի թագավորական ժառանգների ամուսնական հաջող կապերից հետո²⁴: Գերմանիայի թագաժառանգ Ֆիլիպն ամուսնացավ Իսպանիայի թագաժառանգուհի Իսուանայի հետ, և երբ 1519 թ. նրանց որդին՝ Չարլզը, կայսերական տիտղոս ստացավ, դարձավ Ավստրիայի, Նիդեռլանդների, Իսպանիայի տարածքների և Նոր Երկրի տերը:

Ֆրանսիան, որը թվում էր՝ գրեթե ոչնչացել է 1339-1453 թթ. Անգլիայի հետ երկարատև պատերազմների հետևանքով, վերականգնվեց միապետական կարգերի հզորացման շնորհիվ: Միապետությունը հզորացավ, քանի որ երկարատև պատերազմը կործանարար էր եղել ավատատեր ազնվականության համար: Լյուդովիկոս XI-ը (1461-1483 թթ.) հասավ այնպիսի իշխանության, ինչպիսին մինչ այդ չէր ունեցել ոչ մի թագավոր: Ֆրանսիան այդ ժամանակ հզոր, կենտրոնացված միապետություն էր: Եկեղեցին հիմնականում գտնվում էր թագավորական իշխանության տակ և զգալիորեն ազատվել էր պապական չարաշահումներից: Միապետական իշխանության հզորացմամբ ժողովրդին հնարավորություն տրվեց եկեղեցական դատարանների բողոքարկումները ներկայացնելու թագավորական դատարան:

Անգլիայում բարձր ազնվականության հզորության կործանման պատճառ դարձավ 1455-1485 թթ. Վարդերի պատերազմը՝ յորքերի և լատինների միջև: Արդեն իսկ Հենրի VII-ը (1485-1509 թթ.) ավելի հզոր էր, քան վերջին մեկ դարի այլ շատ միապետներ: Նա ուներ գրեթե բացարձակ իշխանություն, և XV դ. վերջին Անգլիայի եկեղեցին հիմնականում ազգային էր:

Ազգայնացման գործընթացը ոչ մի տեղ այնքան լավ չէր դրսևորվել, որքան Իսպանիայում: Իսպանիայի զարգացումը XV դ. վերջին իրական քաղաքական հրաշքն էր: Իսպանիայում ուժեղ թագավորական իշխանություն հաստատվելուց հետո 1492 թ. նվաճվեց Գրանադան, երկրից դուրս մղվեցին մահմեդականները, և Կոլումբոսը, թագավորական աջակցությամբ, հայտնաբերեց մի նոր երկիր²⁵, որը շուտով մեծ եկամուտների աղբյուր դարձավ: Այդ ժամանակաշրջանում Իսպանիան ուներ Եվրոպայի

²⁴ St' u Walker 1984, 404:

²⁵ St' u Tanner 2008, 9:

մնացած երկրների մեջ ամենաանկախ ու բարոյական եկեղեցին, որը շատ ավելի մեծ զարգացում էր ապրում, քան ուրիշ պետություններում, և այն իր ուսմունքով ու գործունեությամբ ամբողջապես միջնադարյան էր:

Կաթոլիկ եկեղեցին իր հարկերով և դրամաշորթումներով հարուցում էր համընդհանուր ատելություն, իսկ բարձր դասի հոգևորականության անվայել վարքը բազմապատկում էր այդ ատելությունը: Հզորացած կենտրոնական իշխանությամբ ազգային պետություններում նվազեց պապական իշխանությունը: Ազգային պետությունները մարտահրավերներ նետեցին հին կարգերին²⁶՝ ներառելով ավանդական պապական բացառիկ իրավունքները և միջնադարյան բարձր օրինապահությունը:

Տնտեսական ոլորտի համար Ռեֆորմացիան մի ժամանակահատված էր, երբ մեծանում էր դժգոհությունը շահագործվող գյուղացիության և աճող քաղաքների միջև: Այն նշանակում էր՝ «միջին դարերի ավարտը և նոր ժամանակաշրջանի սկիզբը»²⁷, երբ զարգանում էին արհեստներն ու առևտրականությունը՝ ծնունդ տալով մի նոր հասարակական-տնտեսական դասակարգի, որը կոչվեց բուրժուազիա: Այդ դասակարգը սկսել էր ձևավորվել XIV-XV դ. Միջին Իտալիայում և Ֆլանդրիայում²⁸ և կարճ ժամանակում տարածվեց ողջ Եվրոպայում: Այն աստիճանաբար իր ձեռքը գցեց թե՛ տնտեսությունը և թե՛ քաղաքական գերիշխանությունը: Այդ շրջադարձը վերացրեց միջնադարյան հասարակության կարգավորումները, և միջին դասակարգի ակնկալիքների մեծացման պատճառով աճեց նաև քաղաքական լարվածությունը²⁹: Նոր դասակարգին, որը հավակնում էր տիրապետող դառնալու, հարկավոր էր նոր գաղափարախոսություն: Բուրժուազիան չէր պատրաստվում հրաժարվել քրիստոնեությունից, բայց և այնպես չէր էլ կարող ապրել կաթոլիկական կարգ ու կանոնով: Նրանց անհրաժեշտ էր, որ կրոնը դառնար ավելի պարզ ու մատչելի: Նոր ձևավորվող դասակարգը չէր կարող մեծ չափով ֆինանսական միջոցներ տրամադրել շքեղ տաճարների կառուցման կամ եկեղեցական արարողությունների անցկացման համար: Ֆինանսական միջոցները առավել չափով կենտրոնացվում էին արտադրության և ձեռնարկությունների վրա:

²⁶ Տե՛ս Hillebrand, 830:

²⁷ Սաֆֆ 2010, 48.

²⁸ Պատմական տիրույթ ներկայիս Ֆրանսիայի, Բելգիայի և Նիդեռլանդների տարածքում:

²⁹ Տե՛ս Hillebrand 1996, 831:

Ռեֆորմացիային նպաստող հանգամանք էր նաև XIV դ. Վերածնունդը³⁰, որը ներկայացնում էր մշակութային նվաճումների մի նոր ժամանակաշրջան: Այդ մշակութային վերստեղծման շարժումն ուներ կրոնական արմատներ և բովանդակություն³¹: Այն համատարած մտավոր աշխատանքի արդյունք էր: Բարձր բարոյականության զգացումը, անցյալի փառահեղության վերականգնման ցանկությունը և ռասայական, էթնիկ հպարտության աճը դժգոհության թեմաներ էին տարածել գրականության մեջ: Վերածննդի քննական ոգին թույլ տվեց նոր կերպով նայել մշակույթին և կրոնին: Աստծու և մարդու մասին վարդապետությունը այդ ժամանակ ենթարկվեց վերաքննության, և մեծ տեղաշարժ կատարվեց եվրոպական մշակույթում: Պլատոնական աշխարհայացքից անցում կատարվեց դեպի արիստոտելյան մետաֆիզիկայի միջոցով ձևավորված ընդարձակ վերերկրային եղելությունների սահմանումը³²: Այդ շրջանի առաջին ուսումնասիրողներից մեկի՝ Բուրկհարդի սահմանումով, Վերածնունդը կոչվում է «Մարդու և աշխարհի բացահայտման ժամանակաշրջան»³³: Երբ Վերածննդի ժամանակաշրջանի գործիչներ Կոլյունի Սալյուտատը, Լեոնարդո Բրունոն և այլք սկսեցին օգտագործել *humanitas*³⁴ (հումանիստ) եզրը, պարզ դարձավ, որ միջնադարյան աշխարհընկալման ժամանակն ավարտվել է: Այդ ժամանակ ծնվում էր նոր մարդը՝ ստեղծողը և կրողը նոր մշակույթի³⁵: Քաղաքական, տնտեսական և ազգայնական ճնշումներից բացի, Եվրոպայում փոխվող մտավոր միջավայրը ոչ պակաս զորեղ նախադրյալ էր Ռեֆորմացիայի համար:

Վերածնունդը հենք դարձավ անհատապաշտության և անձնական պատասխանատվության գաղափարի համար, որոնք էլ օգնեցին քննել Եկեղեցու կառուցվածքը: Հին ձեռագրերի և սկզբնաղբյուրների ուսումնասիրությունը հնարավորություն տվեց նկատելու ուշ միջնադարի և վաղ

³⁰ Ֆրանսերեն Renaissance նշանակում է վերածնունդ: Այդ եզրույթով XIX դ. արվեստի քննադատներն անվանել են XIV-XV դ. դասական ոճը (Margaret 2003, VIII):

³¹ Տե՛ս Douglas 1974, 2:

³² Տե՛ս Martur 2004, 217:

³³ Буркхардт 1904, 170.

³⁴ Լատիներեն այս բառը բազմիմաստ է, կարող է նշանակել՝ 1) մարդկային բնություն, մարդկային արժանապատվություն, 2) մարդկայնություն, բարություն, 3) կրթվածություն, հոգևոր մշակույթ:

³⁵ Տե՛ս Арутюнян 2000, 154:

քրիստոնեական եկեղեցու կյանքի տարբերությունները³⁶։ Բարեփոխիչները վերցրեցին հունարեն Նոր Կտակարանի քննական հրատարակությունը և համընդհանուր ընթերցանության համար թարգմանեցին այն իրենց իսկ լեզուներով³⁷։ Սուրբ Գրքի պատմաքննադատական մեկնաբանություններն էլ իրենց ներդրումն ունեցան Ռեֆորմացիայի գործում։

Եզրակացություններ

Այդպիսով, Ռեֆորմացիայի սերմերը սփռվեցին ամենուր և դժգոհություն առաջացրեցին մարդկային գոյության գրեթե բոլոր ասպարեզներում։ Այն ոչ միայն Կաթոլիկ եկեղեցու ներսում առաջացած խնդիրների արդյունք էր, այլև քաղաքական, տնտեսական, դասակարգային, մշակութային, գիտական շրջանակներում տեղի ունեցող փոփոխությունների և զարգացումների հետևանք։ Մարդկությունը դրանով մուտք գործեց լուսավորության և բանականության մի նոր շրջան։ Վերոնշյալ դիտարկումները ցույց տվեցին, որ Ռեֆորմացիան ոչ թե աշխարհակարգի հեղափոխություն էր այլ՝ հիմնասյուներից շեղված կարգերի դեմ ժամանակի պահանջով ձևավորված էվոլյուցիա։

Գրականություն

- Գլնճյան արք. Հ. 2015, Մարտին Լյութեր, Երևան, «Անահիտ», 520 էջ։
- Գրիգորյան Հ.Ա. 1982, Պատմական տերմինների բառարան, Երևան, «Լույս», 112 էջ։
- Լեո 1985, Երկերի ժողովածու, հ. 8, Երևան, «Սովետական գրող», 568 էջ։
- Ղարիբյան Ա.Ս. 1968, Ռուս-հայերեն բառարան, Երևան, «Հայաստան», 1421 էջ։
- Նիկողոսյան Մ. 2013, Եվրոպական մշակույթը Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի դարաշրջաններում, Երևան, «Գրիգոր Տաթևացի», 184 էջ։
- Նինոյան Ժ. 1983, Ռեֆորմացիա, Հայկական սովետական հանրագիտարան, (գլխ. խմբագիր՝ Մ.Վ. Արզումանյան), հ. 9, Երևան, ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատ., 720 էջ։
- Ռոզենտալի Մ.Մ. 1975, Փիլիսոփայական բառարան, Երևան, «Հայաստան», 468 էջ։
- Арутюнян А. 2000, Западная Европа. От раннего христианства до Ренессанса, Ереван, «Наири», 276 с.

³⁶ St' u Schaff, 7:

³⁷ St' u Mitchel, Hinsdon, 283:

- Боризель С. 2010, Пять жизней на земле. Эволюция душ, книга третья, Израиль, ICL, 174 с.
- Буркхардт Я. 1904, Культура Италии в эпоху Возрождения, т. 1, Петербург, изд. М.В. Пирожкова, 591 с.
- Бэрдъ Ч. 1987, Реформация XVI века в ее отношении к новому мышлению и знанию, Петербург, изд. О.Н. Попова, 372 с.
- Валентинович В. 2012, История. Шпаргалка, Петербург, Издательский дом, 96 с.
- Григулевич И.Р. 2006, История инквизиции (XIII-XX вв.), Москва, АН СССР, 448 с.
- Огицкий Д.П., Козлов М. 1999, Православие и западное христианство, Москва, изд. Храма св. муч. Татианы, 605 с.
- Рычков С.В. 2011, Парапсихология. Практика духовного исцеления, Москва, «Брянских», 143 с.
- Скотт Д.Р. 2002, История пыток, Москва, «Олма-Пресс», 412 с.
- Чубарьян А.О. 2004, Иллюстрированная энциклопедия. История 16-18 вв., Москва, «Олма-Пресс», 640 с.
- Шафф Ф. 2010, История христианской церкви. Современное христианство. Реформация в Германии, т. VII, Москва, «Библия для всех», 557 с.
- Bardy A.T., Tracy D.J. 1995, Handbook of European History 1400-1600. Late Middle Ages, Renaissance and Reformation, New York, Brill pub., 710 p.
- Charles J., Mircea E. 1987, The Encyclopedia of Religion, vol. 12, New York, MacMillan pub., 570 p.
- Douglas J.D. 1974, The New International Dictionary of the Christian Church, New York, Paternoster Press, 1074 p.
- Esmain A. 2000, A History of Criminal Procedure: Reference to France, New Jersey, The Lawbook Exchange, 640 p.
- Hillebrand H.J. 1996, The Oxford Encyclopedia of the Reformation, Volume 3, New York, Oxford University Press, 2016 p.
- Margaret L.K. 2003, The Renaissance in Europe, London, McGraw, 368 p.
- Martur P.V. 2004, Studies in the History of Christian traditions, Boston, Brill Pub., 238 p.
- Mitchell D., Hinsdon E. 2013, The Popular Encyclopedia of Church History, Eugene, Harvest House Pub., 400 p.
- Schaff P. 1888, History of the Christian Church, Modern Christianity. The German Reformation, Volume VII, New York, Grand Rapids, 920 p.
- Tanner N. 2008, The Church in the Later Middle Ages, London, I.B. Tauris Pub., 224 p.
- Walker W. 1984, A history of the Christian Church, New York, Pearson Pub., 756 p.

XVI ԴԱՐԻ ՌԵՖՈՐՄԱՑԻԱՅԻ ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Հայկարամ Հակոբյան

Ամփոփում

XVI դարում Եվրոպայի ցնցած և պատմության նոր շրջափուլի վրա ահռելի ազդեցություն ունեցած Ռեֆորմացիայի առաջացման պատճառները հայ գիտական գրականության մեջ ընդհանրապես կապվում են միայն Կաթոլիկ եկեղեցու ներքին խնդիրների հետ կամ ներկայացվում են մասնակիորեն: Դրանցից էին, օրինակ, Կաթոլիկ եկեղեցու աչքի ընկնող հողատարածքները, եկեղեցականների տգիտությունն ու անբարոյական վարքը, ինչպես նաև ինկվիզիցիան և ինդուլգենցիաները:

Կաթոլիկ եկեղեցու ներսում եղած վերոնշյալ խնդիրները բավական չէին մարդկային պատմության մեջ նման հեղաշրջում մտցնելու համար: Էական նշանակություն ունեին նաև այն արտաքին պատճառները, որոնք եկեղեցու ներսում առաջացած շարժումը տարածեցին հասարակության բոլոր ոլորտներում: Ռեֆորմացիան ոչ թե աշխարհակարգի հեղափոխություն էր, այլ հիմնասյուներից շեղված կարգերի դեմ ժամանակի պահանջներով ձևավորված եվոլյուցիա:

Բանալի բառեր՝ Ռեֆորմացիա, Կաթոլիկ եկեղեցի, Հռոմի պապ, ինկվիզիցիա, ինդուլգենցիա, միապետություն, Վերածնունդ:

ВНУТРЕННИЕ И ВНЕШНИЕ ПРИЧИНЫ РЕФОРМАЦИИ XVI ВЕКА

Айкарам Акобян

Резюме

Реформацию, потрясшую Европу в XVI веке и оказавшую огромное влияние на новый период исторического развития, в армянской научной литературе связывают лишь с внутренними проблемами католической церкви. В ряду этих проблем следует выделить земельные владения католической церкви, невежество и безнравственное поведение духовенства, а также вопросы, связанные с инквизицией и индульгенциями.

Однако лишь вышеназванные причины не могли стать основанием для столь судьбоносных перемен в истории человечества. Помимо

внутрицерковных существовали также внешние причины. Реформация была не революцией мировой системы, а эволюцией, основанной на требованиях времени.

Ключевые слова – Реформация, Католическая церковь, папа Римский, инквизиция, индульгенция, монархия, Возрождение.

INTERNAL AND EXTERNAL REASONS OF REFORMATION IN THE XVI CENTURY

Haykaram Hakobyan

Abstract

The reasons for the Reformation, which shook Europe in the XVI century and had a huge impact on the new historical era in the Armenian scientific literature, are generally presented in part or related only to the internal issues of the Catholic Church. Among them were, for example, vast territories of the Catholic Church, the ignorance and immoral behavior of the clergy, as well as the inquisition and indulgences.

Above mentioned issues of the Catholic Church would not suffice to make such a revolution in the history of humanity. The external reasons that spread the movement within the Church to all spheres of society were essential. The above observations show that the Reformation was not a revolution of the world system, but an evolution based on the demands of the time against the deviate from the main principles.

Key words – Reformation, Catholic Church, Pope, inquisition, indulgence, monarchy, Renaissance.